

A VASÁRNAP MEGÜNNEPLÉSÉNEK SAJÁTOSSÁGAI, SIKEREK ÉS KUDARCOK

THE OBSERVANCE OF SUNDAY: SPECIFIC FEATURES, SUCCESSES,
AND FAILURES

Kovács Teofil

Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtára

ÖSSZEFOGLALÁS

A különböző korokban, különböző országokban és társadalmi rétegekben a vasárnap megünneplésének más és más szerepe van. A 19. század változásai, különösen az ipari forradalom, változtatásra készítette a társadalmakat. A korábban meglévő ünnepi szokások átalakultak. A változásokra egyházi és világi szempontból egyaránt reagáltak. Az előbbieket hitelvi okok miatt, az utóbbiak a munkások védelme miatt tartották sérelmesnek a mindennapra kiterjedő munkavégzést. A vasárnap megszentelésének ügye nemcsak Európában, hanem Amerikában is mozgalommá vált. Hazánkban ezen ügy mellett református részről Balogh Ferenc debreceni professzor áll ki, aki az általa szerkesztett *Evangéliomi Protestáns Lapban* (EPL) (1875–1878) rendszeresen tudósított a vasárnappal kapcsolatos külföldi és hazai eseményekről. A jelen dolgozat az említett lap alapján mutatja be a vasárnappal kapcsolatos felekezeti és regionális eltéréseket, és a hetedik nap megszentelésével kapcsolatos sikereket és kudarckokat.

ABSTRACT

Across different periods, countries, and social groups, the observance of Sunday has taken on varying roles. The changes of the nineteenth century—particularly those brought about by the Industrial Revolution—prompted societies to reassess their practices. Traditional customs related to Sunday gradually transformed. Both religious and secular institutions responded to these changes: the former objected to daily labor on doctrinal grounds, while the latter were concerned with protecting workers' rights. The movement to sanctify Sunday gained momentum not only in Europe but also in America. In Hungary, the Reformed professor Ferenc Balogh of Debrecen became a prominent advocate of the cause. In the *Evangéliomi Protestáns Lap* (1875–1878), which he edited, he regularly reported on domestic and international developments concerning Sunday observance. Drawing on this publication, the present study examines denominational and regional differences in attitudes toward Sunday, as well as the successes and failures associated with efforts to sanctify the seventh day.

Kulcsszavak: Balogh Ferenc, *Evangéliomi Protestáns Lap*, vasárnap megszentelése, Sunday sanctification

Keywords: Ferenc Balogh, Evangelical Protestant Newspaper, Sunday sanctification, public holiday

DOI: 10.54231/ETSZEMLE.26.2025.2.3

Copyright © 2025 Kovács Teofil (author)

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License

Bevezetés

A keresztyénségben a vasárnap megünneplésének mindig fontos szerepe volt, azonban ennek különböző korokban, különböző országokban és társadalmi rétegekben más és más volt a rendeltetése. Az ipari forradalom és a 19. század változásai e kérdés újragondolására késztette az egyre jobban szekuralizálódó európai keresztyén társadalmakat. A korábban meglévő hagyományos, nagyrészt egyházi ünnepi szokások átalakultak. A különböző társadalmi rétegek és az eltérő világnézetet valló közösségek egyaránt reagáltak a változásokra, sokszor kritikával. Két igen eltérő világnézetet valló közösség tiltakozott vehemensen a gyökeres változást előidéző történések miatt. A konzervatív beállítottságú egyházi emberek nagyrészt hitelvi okok miatt, a szocializmust vagy éppen marxizmust hirdető proletariátus a munkások védelme érdekében tartotta sérelmesnek a hét minden napjára kiterjedő munkavégzést. Így az ateista és néha ateizmusba hajló, igen eltérő világnézetet valló közösségek egy platformra kerültek ebben a kérdésben. Az egyháziakat tekintve a vasárnap megszentelésének ügye nemcsak Európában, hanem Amerikában is mozgalommá vált.

Hazánkban ezen ügy mellett református részről az újortodoxia vezéralakja, Balogh Ferenc¹ debreceni professzor állt ki, aki az általa szerkesztett *Evangeliumi Protestáns Lapban (EPL)* (1875–1878) rendszeresen tudósított a vasárnappal kapcsolatos külföldi és hazai eseményekről.² Célja nemcsak a figyelem felkeltése volt, hanem az aktív keresztyén társadalomkritika gyakorlása és a modern, egyre jobban világiasodó társadalomban a keresztyén értékek érvényesítése.

¹ *Ötvös László*: Balogh Ferenc életműve (1836–1913). Debrecen–Budapest 1997.; *Kovács Ábrahám*: Hitvédelem és egyháziasság: a debreceni új ortodoxia vitája a liberális teológiával. Budapest, 2010.; *Kovács Ábrahám*: Balogh Ferenc professzor edinburghi naplója. Budapest, 2016.; *Kovács Ábrahám*: The Impact of Scottish Peregrination on the History of Education: from Darwin to Anglo-Saxon Pedagogy / A skót peregrináció művelődéstörténeti hatása: Darwintól az angolszász pedagógiáig. *Historia Ecclesiastica* 12. (2021) 2. sz. 284–294.; *Kovács Ábrahám*: The Development of Hungarian Traditional Theology. Die Entstehung der ungarischen traditionellen Theologie. *Journal for the History of Modern Theology*. 29. (2022) 1. sz. 23–44.; *Kovács Ábrahám*: A hitvalló Balogh Ferenc teológiai professzor debreceni naplója 1866–1871. Budapest–Debrecen 2023.

² *Kovács Teofil*: Balogh Ferenc és a Vasárnap Megszentelése Mozgalom az Evangeliumi Protestáns Lap tükrében. In: „...Tanácsaid hűség és igazság” Tisztelő írások Dienes Dénes professzor úr 65. születésnapjára. Szerk. Csorba Dávid – Szatmári Emília. Budapest–Sárospatak. 2021. 139–154.; *Uő.* (Megjelenés előtt): Lehet-e vasárnap vadászni? Szabályok vasárnapra. *Uő.* (Megjelenés előtt) Egyháziasság és tilalmas szórakozások.

Balogh vasárnappal kapcsolatos meglátásait nagyban befolyásolták a peregrinációja alatt, Angliában és Skóciában szerzett tapasztalatai,³ melyek későbbi írásaiban meg is jelennek. Maga Balogh több esetben tesz személyes megjegyzést az ő vasárnapszenteléséről. Általában a vasárnap történő utazással kapcsolatban így ír: „Sajnálom hogy vasárnap kellett utaznom, nem szeretem a napot megtörni, de ha szükség kívánja, s alkalom van, ki nem kerülhetem.”⁴ A vasárnapi kirándulás megítélése érdekesen alakult, hiszen maga Balogh is írja, hogy ő is kirándult egy vasárnap a Temzén.⁵ Tehát a vasárnap megszentelése még néha, az azt komolyan vevők között is különbözőképpen történt.

A professzor megemlékezik debreceni naplójában például arról, hogy beszámolt ismerőseinek, hogy a skótok, hogyan ünnepelték a vasárnapot.⁶ Több esetben tesz személyes megjegyzést az ő vasárnapszenteléséről. Hazai vonatkozásban pedig rendszeresen tudósít a vasárnapi istentiszteleteken résztvevők,⁷ és az úrvacsorát vevők számáról.⁸ Nem rejt véka alá Révész Bálint iránti bírálatát sem, aki helyett egy alkalommal segédlelkésze prédikált, „pedig ha ott tudott lenni a diák mulatságon, a szószékről sem kellene vala hiányozni. Restülnek szónokaink, a pásztorok nem pásztorokodnak, a nyáj pedig széled és nem legeltetik. Ez hiba, még pedig nagy.”⁹ Továbbá többször ír a debreceni vasárnapi piac káros határáról is.¹⁰ Hazánkban a vasárnapi szünnapot elrendelő 1891-es törvényig azonban még hosszú út vezetett.¹¹

A jelen dolgozat az *Evangeliumi Protestáns Lap* alapján, mintegy hely-, egyház- és kegyességtörténeti szemszögon keresztül mutatja be a vasárnappal kapcsolatos felekezeti és regionális eltéréseket, és a hetedik nap megszentelésével kapcsolatos egyházi sikereket és kudarcokat.

Felekezeti és regionális eltérések, sajátosságok Európában

A vasárnap megszentelésében az evangélikus és a református felekezet között különbség volt. Luther katekizmusában a hangsúlyt a vasárnap megszentelésével kapcsolatban az istentiszteleten való részvételre és az igehallgatására helyezte. Ebből következőleg a nép, a vasárnapi istentisztelet után

³ Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Kézirattára (a továbbiakban: DEENK) Ms 28/2 Balogh Ferenc londoni naplója, 1864 nyárutó 14. vasárnap.

⁴ DEENK Ms 28/4 Balogh Ferenc debreceni naplója. 1874. augusztus 23. 492.

⁵ DEENK Ms 28/2 Balogh Ferenc londoni naplója. 1864 nyárutó [augusztus] 14. vasárnap. 30.

⁶ Kovács Á.: Debreceni napló. i. m. 78.

⁷ Kovács Á.: Debreceni napló. i. m. 227.

⁸ Kovács Á.: Debreceni napló. i. m. 188.

⁹ Kovács Á.: Debreceni napló. i. m. 203.

¹⁰ Kovács Á.: Debreceni napló. i. m. 21, 31.

¹¹ Prepuk Anikó: Egy szociális törvény a rendeletalkotás útvesztőiben: a vasárnapi munkaszünet bevezetése Magyarországon. Történelmi Szemle 53. (2011) 2. sz. 183–214.

a többi időt mulatságra, vagy éppen munkára is fordította anélkül, hogy ez neki a vallásos kötelességek megsértését jelentette volna. Az északnémet területeken, ahol a lutheránusok nagy többségben voltak, életvitelük kihatott a református felekezet tagjainak életvitelére is.¹²

Balogh lapjában tudatosan építette fel azt az olvasói kört, akikre való hivatkozással majd a saját kampányát el tudta indítani. Folyóiratában különböző országokról és felekezetekről szóló tudósításoknak ad teret, mindezt azzal a céllal tette, hogy egyfajta egységet alakítson ki a vasárnapi munkavégzés, a „Sabbath” megtörése ellenében. Ezért került sor a katolicizmust dogmatikai alapon sokszor kritizáló Balogh lapjában egy-egy római katolikus tevékenység pozitív bemutatására. Az *EPL*-ben rámutat arra, hogy a protestánsok mellett a katolikusok körében is sokan fontosnak tartották a vasárnap megszentelését. Olyannyira, hogy Hollandiában erre a célra 1869-ben egy közös katolikus – protestáns egyesület jött létre.¹³ Franciaországban pedig országos szervezetet alakítottak a katolikusok az ügy érdekében,¹⁴ és a témában sokféle röpiratot is megjelentettek.¹⁵ Sőt, Balogh még tovább építette a leendő támogatóinak táborát. Kimutatta, hogy a mozgalomnak ortodox területeken is van támogatottsága.¹⁶ Ott is, akár a katolikusoknál, a nagyszámú egyéb ünnep okozott gondot, ezek időnként a vasárnapnál is fontosabbak lehettek.

Érdekes felekezeti különbségek is megfigyelhetők csak a mise idejét ünneplő katolikusoknál és a hozzájuk hasonló teológiai felfogást követő német evangélikusoknál, valamint a vasárnap egészét tartó reformátusoknál. Míg az első két felekezet hívei a nap további részét, a mise vagy istentisztelet után bevásárlással, munkával, szórakozással töltötték, addig a reformátusoknál nem ez volt a helyzet. Nem véletlen, hogy a katolikusok és a zsidók gyakran szerepelnek vasárnapi rendezvényeként a Balogh-féle lap híradásaiban. Ennek oka egyes vélekedések szerint az lehetett, hogy általában nézve a katolikusoknak csak a mise jelentett megkötést, míg az zsidóknak a vasárnap egyáltalán nem jelentett ünnepnapot. Felekezeti különbsé-

¹² *M.S.*: Könyvismertetés. A vasárnapügyi kongresszus tárgyalásai. Evangéliomi Protestáns Lap 3. (1877) 263.

¹³ *M.S.*: Könyvismertetés. Actes du congrès sur l'observation du dimanche, tenu à Genève du 28. September au 1 October 1876. Evangéliomi Protestáns Lap 3. (1877) 256.

¹⁴ *M.S.*: Könyvismertetés. A vasárnapügyi kongresszus tárgyalásai. Evangéliomi Protestáns Lap 3. (1877) 263.

¹⁵ *Könyves János*: Genfi nagy gyűlés a vasárnap ügyében. Evangéliomi Protestáns Lap 4. (1878) 407.

¹⁶ *M.S.*: Könyvismertetés. A vasárnapügyi kongresszus tárgyalásai. Evangéliomi Protestáns Lap 3. (1877) 264.

gek ragadhatók meg angolszász országokban is, ahol a református skótok vasárnapi gyakorlata szigorúbb volt az anglikán angolokénál.¹⁷

Nagyon sajátos dolog is közbejárt a vasárnap megszentelése kérdésének megítélésében. Meglepő módon kimutatható volt az is, hogy a birtokszerkezet kihatással volt a vasárnap kérdésére. Az észak-német nagybirtokokon élő cselédek, napszámosok a hatnapi munka után, csak a hetedik nap tudtak a saját dolgaikkal foglalkozni, mivel csak akkor kaphattak uraiktól igásállatot. Míg a sűrűbben lakott déli területeken élők többnyire saját eszközeikkel, kisebb parcellákat művelték, így nekik az ünnepre is több idejük maradt.¹⁸ Pontosabban maguk lévén időbeosztásuk urai, tetszésük és természetesen az időjárás függvényében alakíthatták vasárnapi elfoglaltságaikat. Ezek az adottságok is befolyásolták az adott terület felekezeteinek a vasárnap megszenteléséhez való viszonyulását.

Sikerek és kudarok a vasárnap ügyében külföldön

Svájci példák

Balogh lapjában tudatosan helyet adott az olyan külföldi híreknek, amelyek mintegy példaként szolgálhattak a magyarországi érintettek számára. Így említi Svájcot is. Az alpesi országban a gyári munkásokat védő első törvényt Zürich kanton hozta 1815-ben, mely a gyermekek munkaidejét, és a minimális munkaképes kort szabályozta.¹⁹ Glarus kantonban a 19. század közepén a gyári munkások mintegy 55 százaléka nő volt. Így tehát minden gyári munkavégzést érintő törvény többségében nőket érintett. Az 1877-es szövetségi törvény értelmében 11 órás munkavégzést és általános éjszakai munkatilalmat írtak elő, a férfiak számára megállapított kivételekkel, olyan esetekre, ahol a folytonos munka természettől fogva szükséges.²⁰ A törvényt minimális többséggel fogadták el 1877-ben.²¹ Az 1878-ban életbe lépett jogszabályt Valerie Lathion szerint azért tartják svájci modellként számon, mert kizárólag emberbaráti megfontolásokon alapult.²²

A munkások védelmében hozott svájci eseményekről szóló híradások a következőképpen jelentek meg hazánkban. Az *Evangeliumi Protestáns*

¹⁷ Kovács T.: Balogh Ferenc és a Vasárnap Megszentelése Mozgalom az Evangeliumi Protestáns Lap tükrében. In: „Tanácsaid”. i. m. 143.; Kovács Á.: Edinburghi napló. i. m. 179.

¹⁸ M.S.: Könyvismertetés. A vasárnapügyi kongresszus tárgyalásai. Evangeliumi Protestáns Lap 3. (1877) 263.

¹⁹ Regina Wecker: Normalarbeitstag, Gesundheitsschutz und Nachtarbeitsverbot. In: Wissenschaft und Wohlfahrt. Szerk. Siegenthaler, Hansjörg. Zürich 1997. 219.

²⁰ Wecker, R.: Normalarbeitstag. i. m. 221.

²¹ Wecker, R.: Normalarbeitstag. i. m. 217.

²² Valérie Lathion: Un Dimanche pour Dieu ou pour l'homme? Une croisade philanthropique et religieuse pour la défense du dimanche chrétien. Modèles et pratiques aux XIXe et début du XXe siècles, Université de Genève, 2007. 430.

Lap a vasárnap megszentelésének témájáról indulásának évében, 1875. március 5-én adott először hírt arról, hogy Svájcban törvényt hoztak arról, hogy a vasúttársaságok kötelesek minden három vasárnap közül egyet biztosítani alkalmazottainak,²³ „*hogy azok keresztyén jogaik és kötelmeiktől, az Istennek is szolgálni, el ne zárassanak; hasonló engedély terveltetik a posta hivatalnokok számára is. Az ember az Isten szolgája is, elvenni tőle a lelki épülés minden idejét, az ember vallásos jogainak tagadásával határos.*”²⁴ A híradás szerzője szerint az állam feladata, hogy biztosítsa alkalmazottai számára a templomlátogatást. „*A vasárnapot megszentelni isteni és emberi kötelem egyaránt.*”²⁵ A törvényi szabályozás tehát lehetővé tette minden vasutas számára legalább minden harmadik vasárnap a vallásgyakorlást. A cikk írója arra következtetésre jutott, hogy az állam ezzel elismerte, hogy az ember spirituális lény is. Később, 1878 februárjában a svájci szövetségi tanács megváltoztatta ezt a törvényt úgy, hogy engedélyezte, hogy vasárnap helyett hetente egy munkanapot adjanak ki szabad napként a közszolgálatban állóknak és a vasútnál dolgozóknak. Még a változtatás megszavazása előtt, a nemzetközi vasárnapügyi választmány kérvényt adott be a szövetségi tanácshoz a szabad vasárnap ügyében, sikertelenül. Az, hogy miért a nemzetközi és nem a svájci szervezet nevében adták be a kérelmet indokolhatta az ügy nemzetközi hatása, illetve így a kérés súlya is nagyobbnak tűnhetett. Az új svájci törvényi szabályozás jogilag érdekes helyzetet teremtett. Ugyanis míg a vasútnál dolgozóknak és a közszolgálatban lévőknek a korábbi 1875. évi törvény megváltoztatásával a törvényhozók nem tették lehetővé a vasárnap megünneplését, addig a gyári munkásoknak joga volt minden harmadik vasárnaphoz. Így az a képtelen helyzet állt elő, hogy az állam kötelezte a vállalatokat a vasárnap kiadására, de ő maga ezt nem tette lehetővé saját hivatalnokainak és a közvetlen felügyelete alatt álló hatalmas szállítási vállalatoknak. Nem csoda, hogy ezt visszalépésként értékelték a kortársak.²⁶

Voltak olyan szélsőséges esetek Svájcban, amikor a vallásgyakorlatot bizonyos ideig szüneteltették. A flunterni egyházi tanács úgy határozott, hogy a kantoni lövészsünnepélyre eső vasárnapon minden vallási tevékeny-

²³ Lathion, V.: Un dimanche. i. m. 430.

²⁴ Vasárnap. Evangyéliomi Protestáns Lap 1. (1875) 92. Ennek létrejötté a vasárnapügyi társaság tevékenységéhez kötődik. Lásd ehhez Balogh megjegyzését. Alexandre Lombard – Gustave Tophel – Jacques Ehni – Hyacinthe Loyson: Le dimanche et les classes laborieuses : assemblée générale des adhérents et amis de la Société pour la Sanctification du Dimanche, tenue à Genève, le 1er mars 1874. Genève: Agence de la Société pour la Sanctification du Dimanche, 1874; Magyarul: Vasárnap és a munkás osztályok. Ford. Könyves János. Debrecen: Evang. prot. lap-szerkesztés. 1877. 15.

²⁵ Könyves J.: Vasárnap... i. m. 15.

²⁶ Könyves János: Genfi nagy gyűlés a vasárnap ügyében. Evangyéliomi Protestáns Lap 4. (1878) 398.

séget felfüggeszt. Genfben, a reformáció városában sem volt jobb a helyzet. „Hát nem határozta el a genfi egyház (a modern-liberal irány zsarnoksága alatt nyögő) consistoriuma, hogy a Rousseau évszázados ünnepe alkalmával a 10 órai isteni tiszteletek reggeli 8 órára tétessenek? Ez ugyan nem felfüggesztés, de nem messze áll attól. Mindenesetre ez első határozatot kiegészíti egy második, mely ugyanazon vasárnapon, a leány- vagy fiók-egyházakban minden istenitiszteletet és vallásos tanítást betiltott. Ez előadót és barátait mély szomorúsággal tölti be, mert maga az egyház dolgozik vallásos befolyásának lerontására”. Tiltakoztak „az Úr napjának Rousseau-nappá átalakítása ellen.”²⁷ Könyves János megfogalmazásán érződik, hogy mennyire elítéli a genfi egyháztanács döntéseit. Úgy látja, hogy az egyház maga lesz az igaz vallásosság legfőbb ellensége.

A vasárnap ügye francia, német és spanyol területeken

A vasárnap megszenteléséért folytatott küzdelem több területen is ért el sikereket. Így a francia vasárnapügyi mozgalom nemcsak a tilalmas tevékenységeket szedte számba, hanem a vasárnap ünneplésére vonatkozólag terjesztett egy füzetet is, *Que faisons-nous de nos dimanches ?* (Mit csinálunk vasárnapjainkon?). Ez a kiadvány 1906-ig 11 javított és bővített kiadást ért meg.²⁸

Ebben az időben kezdtek létrejönni helyi egyesületek Európa-szerte a vasárnap megszentelése ügyében. Az ébredés jeleit látták abban, hogy Berlinben vasárnapi iskolákat, összejöveteleket tartanak. Az iparos tanoncok, cselédek egyesületeket hoztak létre, és vallásos olvasmányokkal töltötték a hetedik napot.²⁹ Ezek mintegy kiegészítették a délelőtti és esti istentiszteleteket. További tevékenységeket azonban nem említene, amelyek feltehetően, hogy magától értetődők voltak.

A mozgalom hatására a württembergi király és a bádeni nagyherceg úgy döntött, hogy a jövőre nézve nem fognak tartani sem udvari hangversenyeket, sem estélyeket szombat este, de különösen nem vasárnap.³⁰ Ezen a területen nagyon erősen hatott a délnémet pietizmus.

²⁷ Könyves János: Genfi nagy gyűlés a vasárnap ügyében. Evangéliomi Protestáns Lap 4. (1878) 414.

²⁸ Lathion, V.: Un dimanche. i. m. 721.; Louis Choisy: Que ferons-nous de nos dimanches ? Question à l'adresse des jeunes ménages. Genf 1869. A 7. kiadástól más címen jelent meg *Que faisons-nous de nos dimanches ?*; A magyar reformátusok élénk kapcsolatot tartottak a francia reformátusokkal közegyházi szinten. Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára (a továbbiakban: TtREL) 1.1.a. 28.

²⁹ M.S.: Könyvismertetés. A vasárnapügyi kongresszus tárgyalásai. Evangéliomi Protestáns Lap 3. (1877) 264.

³⁰ B.F.: Legujabb mozgalmak a vasárnap ügyében. Evangéliomi Protestáns Lap 3. (1877) 163.

Az észak-német területeken általános volt a vasárnapi munka, de voltak kivételek, egyes falvak, vidékek, ahol a vasárnapot a valódi keresztyén-ség szellemében ünnepelték. Emellett több nagybirtokos, például maga Bismarck herceg is bevezette birtokain a vasárnapi nyugalomnapot, valamint több gyáros emberi érzületből beszüntette a vasárnapi munkát.

A szekularizáció nem csak Németország északi részben jelentkezett. Erre példa, hogy a Délnémet Belmissziói Társaság a templomok elnéptelenedésének orvoslására próbált a vasárnap megszentelésére társaságokat szervezni, de ez nem volt eredményes. A protestáns lakosság körében egyes vidékeken 50%-os, de a legtöbb helyen csak 20%, a nagyobb városokban pedig 5–6%-os volt az istentiszteletek látogatása.³¹

1878-ban már arról olvasunk, hogy Németországban a konzervatív párt támogatta a vasárnapi nyugalom ügyét, büntetve azokat a munkaadókat, akik vasárnapokon és ünnepnapokon dolgoztatnak. A vasárnapi bálokat és mulatságokat korlátozták. A nagyközönség számára a vasárnap megünneplésének néhány éve még ismeretlen kérdése ekkora már fontos üggyé vált.³²

Külföldön, ahol a protestánsok szórványban éltek, kénytelenek voltak vasárnap is dolgozni, ha nem akarták elveszíteni kenyérkeresetüket, mert környezetükben a katolikusok nem tartották a vasárnapot. Spanyol területen történt kezdeményezés az ünnep megtartására: „*A mostani király [XII. Alfonz 1874–1885] ideje óta, legalább a vasárnap délelőtt megvédésére némi rendeletek adtak ki, de azok sehol sem hajtatnak végre.*”³³

A vasárnap ügye hazánkban

Az apostagi vásár esete

Az EPL írt egy vitatott magyar esetről is a vasárnap megszentelésével kapcsolatban, ahol szintén ütközik a jogértelmezés illetve jogalkalmazás. Az isteni és emberi törvény egyidejű érvényesülésének hiányára hazai példa, Apostag község esete. A település éppen 1875-ben kapott engedélyt két országos vásár vasárnapon történő tartására. Kovács József görgetegi református lelkész a megjelent hírt nem csak vallási, de törvényességi szempontból is kifogásolja: „*Én e közlést tollhibának tartom, mert nem akarom feltenni keresztyén állam vezetőiről, hogy isteni és polgári törvényeket lábbal tapossanak; s így mélyebbre ássák nemzetünk sírját. (Lásd II. Mózes 20:8 »Emlékezzél meg a nyugalom napjáról, és szenteld meg azt.«), és hazánk 1868-dik évi országgyűlése 53-dik törvénycikkelye 19. §-át, hol az utóbbi helyen áll: »Vasárnapokon azonban minden nyilvános és nem elkerülhetetle-*

³¹ M.S.: Könyvismertetés. A vasárnapügyi kongresszus tárgyalásai. Evangyéliomi Protestáns Lap 3. (1877) 264.

³² Különfélek. Evangyéliomi Protestáns Lap 4. (1878) 338.

³³ M.S.: Könyvismertetés. A vasárnapügyi kongresszus tárgyalásai. Evangyéliomi Protestáns Lap 3. (1877) 263–265.

nül szükséges munka felfüggesztendő. «)»³⁴ A zseniálisan találó érvelés egyidejűleg két irányból is támadta a megengedő gyakorlatot, amely a kereskedelmet az Úr napján, vasárnap is engedélyezte. Az előbb említett eset nem volt egyedi az országban. Megjegyezték, hogy csak Apostag falu közelében öt-hat településen is erre a napra esnek a marhavásárok. Balogh Ferenc azt írta, hogy Debrecenben is mindig vasárnap volt a vásár fő napja, ami oda-vezetett, hogy az októberi vásár délutánján egyetlen egy ember jelent meg a templomban.³⁵ Ezzel szemben erről később az *EPL* úgy tudósít, hogy az istentisztelet látogatottságán nem volt nyoma a vásárnak.³⁶ A vasárnapi vásártartás más alkalommal is előfordult. 1878-ban a debreceni országos vásár éppen húsvét ünnepére esett. A visszaemlékezések szerint 1849-ben is ugyanez volt a helyzet, de akkor a kormány úgy intézkedett, hogy a vásárt egy héttel később tartásuk meg, pedig akkor a haza komoly veszedelemben forgott. Balogh úgy látta, ha lett volna egy magyar vasárnapügyi társaság, legalább fel tudta volna hívni a figyelmet a vasárnap megtartására.³⁷

További hazai problémás esetek a szórakozás területéről

A vasárnapnak a vasúti és mezőgazdasági munkák miatt bekövetkező megszenteltetés, valamint a vásárok, azaz a kereskedelem, továbbá más társadalmi események abba az irányba hatottak, hogy a köznép ne templomba járjon, hanem más módon keressen feltöltődést és kapcsolódást a hétköznapi monoton világából, ez pedig a szórakozás (zene és sport), valamint a közéleti tevékenységek voltak.

A vasárnapok más módon való megtöréséről is hírt ad az *EPL*. A hajtóvadászatok gyülekezési időpontját istentiszteleti időre tették, de ugyanekkor kezdték árusítani a hangversenyjegyeket is.³⁸ Ebből is jól látható, hogy a zene és a sport nagy kihívást jelentett a puritán közösségek idejétől kezdve a vallásosságot komolyan vevő, és másokat is arra buzdító, hitvalló református emberekre.

Ugyanígy a vasárnap megtörését látta Balogh abban is, hogyha vasárnap délelőtt 9 órára, tehát istentiszteleti időre hívtak össze részvénytársasági közgyűlést, figyelmen kívül hagyva az istentiszteletet. A professzor úgy vélte, hogy az egyháztanácsosoknak kötelességük – különösen, ha a bank tagjai – tiltakozni ezen eljárás ellen.³⁹

³⁴ Kovács József: Hogy állunk? Evangélikai Protestáns Lap 1. (1875) 377–378.; Lásd: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=86800053.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D28> (Letöltve: 2024.04.16.)

³⁵ Balogh Ferenc: Jegyzet. Evangélikai Protestáns Lap 1. (1875). 378.

³⁶ Vasárnap-ügy. Evangélikai Protestáns Lap 4. (1878) 177–178. Ezt a megállapítást valószínű Révész Bálint, a lapszám megjelenését, 1878. május 17-ét megelőző Mihály-napi vásárral kapcsolatban teszi.

³⁷ Különfélék. Evangélikai Protestáns Lap 4. (1878) 104.

³⁸ Különfélék. Evangélikai Protestáns Lap 4. (1878) 15.

³⁹ Különfélék. Vasárnaptörés. Evangélikai Protestáns Lap 4. (1878) 162.

Balogh azt fájlatja, hogy hazánkban is nagyon sokan a vasút, távírda, posta, gőzmalom és egyéb vállalatok dolgozói el vannak zárva „*az Istenhez való közeledéstől*.” A professzor úgy látta, hogy a vasárnap folytatott tevékenységek által „*[m]aga a humanitas, a vallásjog lábbal lesz így tiporva*.”⁴⁰ A vasárnapi tevékenységek egyértelműen elvonták az embereket a vallásgyakorlástól, melynek alapvető feltétele volt a vasárnapi szünnap.

Sikerek itthon

Sikereket is láthatunk az elvallástalanodás megakadályozásában, amelynek egyik alapköve épp a vasárnap teljes napja megszentelésének a kérdése volt. Sántha Károly *Protestáns Egyház és Iskolai Lapban (PEIL)* arról számol be, hogy Tolna megyében számos olyan község van, ahol a lelkész, a községi előjárósággal együttműködve képes a vasárnapot sikerrel megtartatni.⁴¹

Az a kortársak számára is teljesen nyilvánvaló volt, hogy az istentiszteleteken túl más programokat is javasolni kell. Így nemcsak a tiltás jelenik meg a vasárnap ügyében. A fiatal felnőttek vasárnap délutáni tanítása helyett Magyarvalkón hetente három estén „összhangzatos” énektanítást és az ifjúságot az életre nevelő felolvasásokat vezettek be. Így előfordult, hogy amikor a dalárda énekel, a templomot még olyanok is látogatják, akiket pálinkával sem lehetett volna odacsalogatni.⁴² Az ének szerepe más összefüggésben is előfordul. Hazánkban már a reformációtól fogva gyakorolták a kátétanítást.⁴³ Így Erdélyben is egyházkerületi rendszabály írta elő, a vasárnap délutáni katekizálást,⁴⁴ fontosnak tartva, hogy a káté tételeinek megfelelő énekeket énekeljenek. A cikk szerzője egyúttal elismeri, hogy a jelenlegi énekek, nagyobb része nem felel meg „*sem széptani, sem vallásos tekintetben*”.⁴⁵

Balogh beszámolt debreceni naplójában arról, hogy ő is ért el korábban sikert a debreceni református teológián azzal, hogy a tanári kar a karácsonyi legátus választást szombatról péntekre tetette át, amely feljegyzése szerint az első ilyen eset volt.⁴⁶

⁴⁰ Kovács József: Hogy állunk? Evangyéliomi Protestáns Lap 4. (1875) 378.

⁴¹ Sántha Károly: Ujra a vasárnap megszenteléséről. Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 19. (1876) 1640.

⁴² Mihálc Elek: Vidéki élet. A kolozs-kalotai egyházmegyéből. Erdélyi Protestáns Közlöny 5. (1875) 239.

⁴³ Bucsay Mihály: Az egyház belső élete. In: Studia et ecclesiastica V. Tanulmányok a magyarországi református egyház 1867 és 1978 közötti történetéből. Szerk. Bartha Tibor – Makkai László. Budapest, 1983. 217.

⁴⁴ A szilágy-szolnoki egyházmegyéből. Erdélyi Protestáns Közlöny 7. (1877) 103.

⁴⁵ Paal F. Belföld. Egyházi énekes könyveink revideálása. Erdélyi Protestáns Közlöny 7 (1877) 68.

⁴⁶ Kovács Á.: Debreceni napló. i. m. 178.

Kiadványok a vasárnap megszenteléséért

Balogh Ferenc és A vasárnap és a munkás osztályok című kiadvány

A sikerek között könyvelhető el az *Evangeliumi Protestáns Lap* rendszeres híradása mellett, a témában megjelentetett, a következőkben bemutatandó három kiadvány is, amely nagyban támaszkodik a külföldi mintákra. A legnagyobb hatással Baloghra és körére a Svájcban származó *Le dimanche et les classes laborieuses*⁴⁷ című kiadvány volt, amely éppen az EPL egyik tudósítójának, Könyves Jánosnak⁴⁸ a fordításában jelent meg magyarul 1877-ben *A vasárnap és a munkás osztályok* címmel. A mű a svájci vasárnapügyi társaság 1874. március 4-én tartott nagygyűlésének anyagát tartalmazza, így Louis Roehrich lelkész megnyitó beszédét, Alexandre Lombard⁴⁹ elnök részletes jelentését, Gustave Tophel, Jacques Ehni és Hyacinthe Loyson beszédeit olvashatjuk benne.

A magyarra fordított kiadvány igazából az előbb felsorolt szövegeken túl jóval több információt tartalmaz, mivel Balogh igen gazdagon lábjegyzetelte, hogy a hazai olvasóhoz közelebb hozza szöveget és egyúttal a saját véleményének is hangot adjon. A fordító előszavából kiderül, hogy Könyves János eredetileg ismertetésre kapta meg Baloghtól a művet másik ilyen témájú írással együtt. Könyves ezek közül *Le Dimanche est d'institution divine (A vasárnap isteni intézmény)* című füzetéről már megjelentetett ismertetést az EPL-ben.⁵⁰ *Le dimanche et les classes laborieuses* című kiadványnak azonban nem az ismertetését, hanem lefordítását látta Könyves szükségesnek.⁵¹

⁴⁷ Alexandre Lombard – Gustave Tophel – Jacques Ehni – Hyacinthe Loyson: *Le dimanche et les classes laborieuses : assemblée générale des adhérents et amis de la Société pour la Sanctification du Dimanche, tenue à Genève, le 1er mars 1874.* Genève 1874; Magyarul: *Vasárnap és a munkás osztályok.* Ford. Könyves János. Debrecen, Evang. prot. lapszerkesztés, 1877.

⁴⁸ Könyves János (1813–1889) a debreceni református teológián tanult. Egy évet töltött német szón, a Szepességen. A nagyváradi református algimnázium tanári katedráját 1848-ban cserélte fel a kismarjai lelkészséggel. Cikkeit több egyházi lap közölte. *Zoványi Jenő*: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. Bp., MREZS, 1977. 344–345.; *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái. VII. kötet. Budapest, 1900. 65–67. Több írását találjuk meg az 1879–1880 között a Debrecenben megjelenő *Protestáns Lapban* a témáról, többek között a *Vasárnapot megszentelő helvét társaság keletkezése, első működése és fejlődése* címmel.

⁴⁹ Alexandre Etienne Lombard (1810–1887) genfi bankár, a svájci vasárnapügyi mozgalom vezetője

⁵⁰ *Emile Galley*: *Le Dimanche est d'institution divine.* Lausanne 1872.; *A vasárnap isteni intézmény* címmel ismerteti Könyves János *Evangeliumi Protestáns Lap* 2. (1876) 247–248; 262–264.

⁵¹ Könyves J.: *Vasárnap és a munkás osztályok.* i. m. 3.

Az irat Balogh részletes történelmi bevezetőjével kezdődik, amely áttekintést ad a mozgalom történetéről. Ebből megtudjuk, hogy Theodor Necker,⁵² a genfi Evangélium Alliánsz akkori elnöke ismertette meg Lombardék tevékenységével Baloghot, miközben a magyar református egyház megismerése miatt 1873 nyarán, majd 1874 szeptemberében Debrecenben is járt.⁵³ Lombard ezután több alkalommal küldött vasárnapügyi röpiratokat, leveleket a professzornak, aki ezeket a kiadványokat még 1874 szeptemberében kapta meg.⁵⁴

Továbbá megtudjuk azt is Balogh bevezetőjéből, hogy Lombard elküldte az 1876-os genfi vasárnapügyi nemzetközi konferenciára szóló meghívót Debrecenbe és Budapestre is. Azonkívül, hogy a Dunamelléki Református Egyházkerület tárgyalta az ügyet és bizottságot küldött ki a konferencián való részvétellel kapcsolatban,⁵⁵ de végül nem delegált képviselőket a konferenciára.⁵⁶ Ez a kapcsolati háló nagyon jól mutatja Balogh Ferencnek, a debreceni újortodoxia vezetőjének azt a törekvését, hogy a skót evangelikál, német pietista hatások mellett a francia Réveil mozgalmat és annak svájci ágát is becsatornázza a szélsőséges liberalizmus elleni küzdelembe, valamint az egyház megújításáért milyen széles körben tevékenykedett.

A füzet kiadását Balogh indította el az *EPL*-ben 1877. április 6-án közzétett előfizetési felhívással, és végül 1877 júniusában jelent meg. Az *EPL* és maga a füzet is közölte az előfizetők nevét.⁵⁷ Balogh előre bocsátotta, hogy a művet terjedelmes jegyzetekkel látja majd el.⁵⁸ Úgy tervezte, hogy előfizetők bevonásával lehetséges lesz 500 példányt megjelentetni,⁵⁹ azonban ezt az elképzelést az érdeklődés messze túlszárnyalta. Balogh *A vasárnap és a munkás osztályok* kiadásáról 1877 decemberében részletes számadást közölt. Ebből tudjuk meg, hogy összesen 1300 példány jelent meg a kiadványból, ebből 60-at különböző lapoknak, intézményeknek, hivataloknak és külföldre küldtek, ami a mozgalom népszerűsítését szolgálta. A kiadásra befolyt összeg fennmaradt részével a vasárnapügyi irodalmat kívánták támogatni.⁶⁰ Tervben volt akkor egy népszerű és egy hivata-

⁵² Theodor Necker (1830–1881) a genfi evangéliumi szövetség elnöke és a keresztyén ifjúsági egyesület támogatója.

⁵³ DEENK Ms 28/4 Balogh Ferenc debreceni naplója. 1873. július 2., Debreceni napló 1874. őszelő [szeptember] 18.; Kovács Ábrahám: Hitvédelem és egyháziaság: A debreceni új ortodoxia vitája a liberális teológiával. Budapest, 2010. 59.

⁵⁴ Könyves J.: Vasárnap és a munkás osztályok. i. m. 6.; DEENK Ms 28/4 Balogh Ferenc debreceni naplója. 1873. július 2. 395–396. ; 1874. szeptember 4. 487.

⁵⁵ Evangéliumi Protestáns Lap 2. (1876) 211.

⁵⁶ Könyves J.: Vasárnap és a munkás osztályok. i. m. 5.

⁵⁷ Evangéliumi Protestáns Lap 3. (1877) évi számai.

⁵⁸ Evangéliumi Protestáns Lap 3. (1877) 176.

⁵⁹ Evangéliumi Protestáns Lap 3. (1877) 118.

⁶⁰ Evangéliumi Protestáns Lap 3. (1877) 445.

losabb tájékoztató röpirat kiadása is. „[C]sak az idő volna... kedvezőbb... de úgy látszik a nyomor és szegénység öli meg s teszi szolgává az egyházat, hazát.”⁶¹ Balogh tehát úgy látta, hogy ezt a törekvést hátráltatják az anyagi körülmények. Azonban az első kiadvány nyomtatása iránti széleskörű érdeklődés jól rávilágít, hogy a téma, amelyet a modernizáció okozott sok ember figyelmét felkeltette.

Erre eklatáns példa a következő. Baloghnak a vasárnapért kifejtett küzdelmét melegen méltatja Zempléni Csáky György katolikus pap *Az ünnepi és vasárnapi munkaszünet. Napi kérdés* című, 1890-ben megjelent munkájában. „Nem lehet hallgatással mellőzni, sőt külön említést érdemelnek tiszántúli protestáns testvéreink nemes törekvései a vasárnapi szünetet illetőleg. Első lendületet az ügynek Balogh Ferencz debreczeni ref. theológiai tanár adott az általa 1875–1878-ig szerkesztett »Evangéliomi protestáns lap«-ban, az 1876. év. folyamán tett közlemények által, valamint »A vasárnap és a munkás osztályok« (Debreczen, 1877) című röpirata által, melyet francziából fordított [sic! Könyves János fordította] és dús jegyzetekkel ellátott.”⁶² Ugyancsak az ő indítványára a tiszántúli református egyházkerület közgyűlése 1880-ban vasárnapügyi bizottságot alakított, mely azóta rendszeresen működik. E bizottság jelentése és javaslata elfogadtatott a kerület által 1881-ben, minek következtében a kerület minden egyházmegyéjében lassanként vasárnapi bizottságok alakultak. Most folyik javában a szervezés. A bizottság tagjai részéről még két más röpirat is jelent meg; Zsigmond Sándor⁶³ szoboszlói ref. lelkésztől és Katona Imre [sic! Endre]⁶⁴ nánási ref. lelkésztől. Mihelyt az egyházmegyei bizottságok szervezve lesznek, a debreczeni bizottság hozzá fog látni programjának megvalósításához, és részint vándorgyűlések, részint új röpiratok terjesztése által szándékozik a közvéleményre

⁶¹ Evangéliomi Protestáns Lap 3. (1878) 31.

⁶² Könyves J.: Vasárnap és a munkás osztályok. i. m.

⁶³ Zsigmond Sándor: A vasárnap nyugalomnak napja: beszélgetés a vasárnap megszenteléséről hazánk földmivesei közt. Debreczen. 1879.; Zsigmond Sándor Máramaroszigeten majd Debreczenen tanult. A hajdúszoboszlói, majd hajdúböszörményi lelkésznek számos írása jelent meg. Zoványi J.: Protestáns i. m. 710–711.; Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. XIV. kötet. Budapest, 1914. 1933.

⁶⁴ Katona Endre: A vasárnap és a mi saját érdekeink. Cadène J. francia lelkész nyomán. Debreczen: nyomtatott a város könyvnyomdájában, 1880.; A mű előzménye: Cadène, Jean: Le dimanche et nos intérêts, Toulouse. 1878. Katona Endre (1834–1888) Debreczenben végezte a teológiát, majd egy évet Bázelen tanult. Két évi mezőtúri tanítóskodás után Hajdúnánáson volt lelkész élete végéig. Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. V. kötet. Budapest, 1897. 1186.; Szögi László: Magyarországi diákok svájci és hollandiai egyetemeken. Budapest, 2000. 19.; Katona Görtingenben is tanult a következő kötet szerint. Hegyi Ádám – Szögi László: Magyarországi diákok svájci egyetemeken és főiskolákon. Budapest, 2016. 73.

hatni”.⁶⁵ A szövegben említett hajdúszoboszlói és hajdúnánási lelkészek, mint Balogh Ferenc tanítványi köréhez, illetve baráti köréhez tartoztak, akiknek az egyház megújítása nagyon fontos volt.

Zsigmond Sándor: A vasárnap nyugalomnak napja

Zsigmond Sándor hajdúszoboszlói lelkész *A vasárnap nyugalomnak napja: beszélgetés a vasárnap megszenteléséről hazánk földművesei közt* című művében egy elképzelt beszélgetés formájában fejt ki nézeteit a vasárnap megszenteléséről. A mű értéke, hogy ez egy magyar református népi kegyességi irat, amelyben a lelkész közvetlen környezete lelki életére nézve kíván útmutatást adni. Az említett írásban megjegyzi, hogy aki vasárnap dolgozik az sem magához, sem családjához nem jó, de Isten iránt sem há-lás.⁶⁶ Ne dolgozzunk, de ne is dolgoztassunk. A vasárnap megtartásával biztosítani lehetne azok nyugalma, akikkel érintkezésbe kerülünk. A szabad elhatározás és nem a kényszer szolgálhatja leginkább a nemes ügyet.⁶⁷ A szerző a zsidókat hozza fel példának arra, hogy lehet boldogulni hatnapi munkával is.⁶⁸ A túlzott munka a családi közösséget is veszélyezteti.⁶⁹ A vasárnap helyes eltöltésére is ad javaslatot angliai minta alapján. Reggel a család apraja-nagyja bibliaolvasásra, éneklés és imádkozásra jön össze. Reggeli után a megtanult bibliai igéket felmondják, a nehezebben érthető helyeket magyarázzák. 11 órakor a család cselédeivel együtt elmegy ez első istentiszteletre. A fő istentiszteletet délután 2 órakor tartják. Négykor többnyire hideget ebédelnek, hogy a cselédeknek dolgozni ne kelljen. A nap hátralévő részét beszélgetéssel vagy épületes könyvek felolvasásával töltik.⁷⁰ Zsigmond ehhez még javasolja a rokonlátogatást, és a szombaton megérkezett újságok vagy jó könyvek olvasását is.⁷¹ A puritanizmus tanításaira vagy éppen a skót evangélikál munkák mondanivalójára emlékeztető érvelés, egyértelműen a mély kegyességi életet folytató vallásosságot állítja példának, és ehhez nemcsak a zsidóságtól, mint Isten választott népétől vesz példát, hanem a külföldiektől is, pellengérre állítva a negatív példákat.

Beszámol továbbá arról, hogy a külföldi protestánsok között elterjedt a vasárnap megrontása, melyet nemcsak törvénnyel, hanem buzdítással és lelkesítéssel is igyekeztek orvosolni.⁷² Munkája záró utolsó gondolatai között szerepel Alexandre Lombard, a Vasárnapügyi Mozgalom vezetője

⁶⁵ Csáky György: Az ünnepi és vasárnapi munkaszünet. Napi kérdés. Budapest, 1890. 70.

⁶⁶ Zsigmond S.: Vasárnap. i. m. 6.

⁶⁷ Zsigmond S.: Vasárnap. i. m. 16.

⁶⁸ Zsigmond S.: Vasárnap. i. m. 23–24.

⁶⁹ Zsigmond S.: Vasárnap. i. m. 26.

⁷⁰ Zsigmond S.: Vasárnap. i. m. 27.

⁷¹ Zsigmond S.: Vasárnap. i. m. 28.

⁷² Zsigmond S.: Vasárnap. i. m. 32.

által idézett mondat: „*Dolgozzatok úgy mintha minden csak töletek függne és imádkozzatok úgy, mintha Isten nélkül semmit sem tehetnétek.*”⁷³

Katona Endre: *A vásárnap és a mi saját érdekeink*

Katona Endre hajdúnánási lelkészként jól ismerte a hívei szokásait, akik a mezei munka elvégzésétől annak elkezdéséig, október végétől húsvétig szorgalmasan látogatták az istentiszteleteket. Vásárnap és ünnepnapokon, ha csak nagyon rossz idő nincs, zsúfolásig megteltek a templomok. Azonban nyáron éjjel-nappal inkább a testi kenyérért munkálkodtak még a vásárnapokon is, amit Katona részben az előljárárság elnézésének tulajdonít. Így a munkaképes férfiak hiányoztak vásárnaponként a templomból. Míg a téli időszakban 100-130-an látogatják a hétközi istentiszteletet, addig nyáron ezekre az alkalmakra csak 50-80 fő ment el.⁷⁴ Ennek alapján azt lehet elmondani, hogy nem a vallási érdektelenség volt a mérvadó. Úgy tűnik, hogy a mezőgazdaság szezonális volt a döntő, hiszen nem említ semmilyen más „eltérítő” tényezőt, kocsmát vagy vadászatot. Egyszerűen a mezőgazdasági munkák vonták el az embereket a templomba járástól. Katona nem is fogalmaz meg elítélő véleményt az eset kapcsán.

Katona rövid munkája Jean Cadène *Le dimanche et nos intérêts* című könyvén alapul. A vásárnap megtartását nem üres ceremóniák gépies elvégzésében látja, és nem is henyélésben vagy élvhajhászásban, hanem abban, amely „*kiveszi a kézimunkást műhelyéből, a tudóst könyvei közül; kiveszi, hogy a földiektől elszakadva ég felé emelkedjék; Istennel társalkodjék.*”⁷⁵ Gyakori elvárás volt, hogy az állam szüntesse be a vásárokat, zárja be a kocsmákat és tiltsa el a munkát, ezzel biztosítva mindenkinek a nyugalomhoz való jogát.⁷⁶

Zsigmondhoz hasonlóan ő is nagy fontosságot tulajdonít, a vásárnap megtartásával kialakult családi összetartás tudatának. Tartsa meg a család minden tagja a vásárnapot és ezáltal családi összetartozásuknak tudatára jutnak. Ott vannak mindnyájan, nagyok és kicsinyek, legalább egy nap, az apa szemei előtt, ki gyermek lesz a gyermekek közt; az anya előtt, ki őket mosolyogva, büszkeséggel nézi.⁷⁷

Kísérlet új szervezeti forma létrehozására

Az új kor újfajta szerveződésekét kívánt. A 19. századra jellemző a különböző területeken, az önkéntesség elvén alapuló szervezetek létrejötte mind világi, mind egyházi területen. Így sorra születtek meg Európában és az Egyesült Államokban a vásárnapért kiálló szervezetek. A monarchiában a

⁷³ Zsigmond S.: Vásárnap. i. m. 34.

⁷⁴ Katona Endre: H.-nánási egyház egyházi s iskolai állapota. Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok 6. (1863) 112.

⁷⁵ Katona E.: A vásárnap. i. m. 3–4.

⁷⁶ Katona E.: A vásárnap. i. m. 9.

⁷⁷ Katona E.: A vásárnap. i. m. 7.

római katolikusok részéről Ausztriában, a probléma megoldására kaszinók alakultak. Protestáns részről a monarchia nyugati felében csak egy csehországi református egyházkerület emelt szót a vasárnap érdekében.⁷⁸ Balogh a vasárnap ügyének képviselőjére már nem tartotta elegendőnek az egyházmegyéket és egyházkerületeket. Úgy látta, hogy ilyen célra egyesületeket kell létrehozni angol, skót, francia és svájci mintára.⁷⁹ Az EPL 1878. december 13-i számából tudjuk, hogy a Tiszántúli Református Egyházkerület legutóbbi ülésén megszavazta egy vasárnapi társaság létrehozását,⁸⁰ és felhívta az érintettek figyelmét, hogy minden törvényes eszközt vegyenek igénybe a cél elérésére. Ahol ez nem biztosítható ott forduljanak a polgári hatóságokhoz „a közmorál fennmaradása” érdekében. Ebből „látható, hogy ez egyházi testület meg akarja szüntetni vasárnapon a nyilvánosan történő munkákat, a vásárokat, a hatósági tanácsok gyűléseit, a bálákat, melyek a vendéglőkben igen gyakoriak, és minden más ily nemű dolgokat, melyek nyugtalanító mérvben terjednek.”⁸¹ A tiszántúli református egyházkerület vasárnapügyi bizottsága 1884. január 8-án kelt jelentése szerint, három év alatt nem történt előrelépés az egyházközségi bizottságok megalakítására, az egyházmegyei és egyházkerületi szintű szerveződések létrehozásában. Ennek finanszírozását önkéntes alapon tervezték. Egy a témával foglalkozó lapot kívántak létrehozni, amely évente a 4–6 alkalommal jelenne meg, valamint szorgalmaztak egy évente, két évente összeülő ünnepélyes nagygyűlést is.⁸² Ebből arra lehet következtetni, hogy Magyarországon lassan haladt előre a vasárnap megszentelésének ügye.

Összegzés

A vasárnap megszentelésének témája nagy érdeklődésre tartott számot a tárgyalt időszakban szerte Európában és Amerikában, mivel a modern társadalom el kezdte átformálni a bevett vallási-kulturális szokásokat. Balogh Ferenc, aki korának kiemelkedő teológusa volt, szerteágazó tevékenysége mellett, amelyben az egyház lelki és hitbeli megújítását szorgalmazta, a vasárnap megszentelésének ügyével is foglalkozott. Tanulmányútjai, olvasottsága és személyes kapcsolatai révén szerzett értesüléseket erről a kérdéstről. A vasárnap ügyével kapcsolatos elképzelések sok esetben a korábbi német és holland teológiai orientációtól eltérően francia, angol nyelvtérletről kiinduló kezdeményezések voltak, ami egy másfajta irányt jelez.

⁷⁸ M.S.: Könyvismertetés. A vasárnapügyi kongresszus tárgyalásai. Evangyéliomi Protestáns Lap 3. (1877) 263–265.

⁷⁹ Balogh Ferenc: Vasárnap-ügy, genfi congressusra meghívó. Evangyéliomi Protestáns Lap 2. (1876) 156.

⁸⁰ Ennek működése szerepel Balogh 1881. május 6-i bejegyzésében. DEENK Ms 28/4 1881. május 6. 570.

⁸¹ Könyves János: Genfi nagy gyűlés a vasárnap ügyében. Evangyéliomi Protestáns Lap 4. (1878) 413.

⁸² TtREL I.1. b. 188/6619.

Az általa külföldi útjain személyesen is megismert különböző hitbuzgalmi egyesületek (Keresztyén Ifjúsági Egyesület, Evangéliumi Alliansz, Vasárnapi Iskolai mozgalom stb.) számtalan területen átfedést mutattak mind a célt, mind a résztvevőket tekintve, és erőfeszítésük arra irányult, hogy a belmisszió ügyét szorgalmazzák. Eközben azonban nemcsak az egyházi, hanem az egész társadalom hitvallási indíttatású megjobbítását kívánták elérni. A vasárnapügyi mozgalom nagy hangsúlyt fektetett arra, hogy képviseltesse magát különféle rendezvényeken. Így például a német belmisszió, az oxfordi evangéliumi szövetség konferenciáján, vagy a valdensek zsinatán, de részt vettek a vasárnapügyi társaság helyi szervezeteinek ülésén is.⁸³ Fontos szerepet kapott a protestáns egyházakkal és szervezetekkel való együttműködés mellett annak felismerése is, hogy a katolikusokkal és ortodoxokkal ebben a tekintetben azonos alapon állnak, és a cél érdekében össze lehet fogni a más indíttatású szociáldemokratákkal is. Az egyházi álláspont a vasárnap megszentelése kérdésében nem volt egységes, ahogy ezt Genf esetében is láthattuk. Ezt bizonyítja, hogy a vasárnapügyi mozgalom kénytelen összejöveteleit a reformáció csarnokában tartani, mivel a „moderneknak” rendelkeznek a templomokkal.⁸⁴

Még a liberális Ballagi Mór, a *PEIL* szerkesztője is fontosnak tartotta hangsúlyozni, hogy a fejlett országok példája mutatja, hogy a vasárnap megünneplése nem hat negatívan a gazdaságra. Úgy látta, hogy míg Nyugat-Európában a vasárnap megünneplésének a szociális oldala kerül előtérbe, addig Magyarországon a vallási oldal.⁸⁵ Balogh is felhasználta lapját arra, hogy napirenden tartsa a kérdést. Munkatársainak tevékeny részvétele mellett számított és számíthatott egy jóval nagyobb szimpatizánsi közösségre, mely céljai elérésében segíthette. A vasárnap megünneplésével kapcsolatos hazai forrásoknak akár egy hosszabb időszakra kiterjedő alapos vizsgálata további kutatások feladata lehet.⁸⁶

⁸³ *Könyves János*: Genfi nagy gyűlés a vasárnap ügyében. Evangéliumi Protestáns Lap 4. (1878) 407.

⁸⁴ Különfélék. Evangéliumi Protestáns Lap 3. (1877) 384.

⁸⁵ *Kálosi Lipót*: Egy társadalmi kérdés. Protestáns Egyházi és Iskolai Lap. 20. (1877) 995.

⁸⁶ Forgács Gyula foglalkozott a kérdéssel a tárgyalt időszakon túl *A belmisszió és a cura pastoralis kézikönyve* című művében. Budapest, 1925. 607–617.